

Микола Мушинка

(м. Пряшів)

ФОЛЬКЛОР ПРЯШІВЩИНИ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ВЧЕНИХ І СУЧАСНИЙ СТАН ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Після підписання договору між СРСР і ЧССР про включення Закарпатської України до складу УРСР частина українського населення залишилась в межах Чехословаччини. Тут воно має свої школи, видавництво, театр, професіональний ансамбль, дві газети, два журнали, радіомовлення, музей, кафедру української мови в університеті, Культурну спілку українських трудящих (КСУТ) тощо. Але найбільше багатство, яке зберегли вони протягом віків, живучи постійно в чужому оточенні, це їх фольклор, що здавна привертав увагу дослідників як своєрідний місток між східнослов'янським і західнослов'янським фольклором.

Нижче ми спробуємо розглянути, яке місце займав фольклор Пряшівщини в працях українських та російських дослідників у минулому і який стан його дослідження тепер.

Територія Східної Словаччини увійшла в історію фольклористики вже тим, що тут було записано перший повний текст української народної пісні «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?», відомої в науці під назвою «Пісня про воеводу Стефана». Цю пісню в середині XVI ст. чеський вчений Ян Благослав залучив до своєї граматики чеської мови як зразок одного із «слов'янських діалектів». Ян Благослав помер у 1571 р., а його грамика лишалась в рукопису до 1857 р.¹ «Пісню про воеводу Стефана» було вперше надруковано в 1855 р. в журналі «*Casopis Múzea Království Českého*» (стор. 378—379). Через рік її передрукував українською мовою Василь Ковальський, якому належить і перша ґрунтовна стаття про цю пісню «Іоан

¹ Див. J a n a B l a h o s l a v a, Gramatika česká dokonaná, 1571, Прага, 1857.

Благослав і діалект словенський»². В. Ковальський переконливо довів, що пісня є українською, але ближче її походження не дослідив.

У 1876 р. цією піснею зацікавився О. Потебня, присвятивши їй аналізу монографію на 53 сторінки³, в якій виклав думку, що пісня походить із Задністров'я (стор. 1).

Іван Франко в 1907 р. уточнив висновок О. Потебні, на звавши її мову покутським діалектом⁴.

Причиною помилкового встановлення місця запису пісні було те, що і Ковальський, і Потебня, і Франко і всі інші дослідники, які писали про неї, місцем її запису вважали італійську Венецію, куди, на їх думку, було її занесено українськими мандрівними співаками або полоненими. Справа в тому, що Благослав у своїй граматиці точно локалізує місце запису пісні, стверджуючи, що вона походить од Venatek, тобто від Венеції.

У 1907 р. західноукраїнський вчений Ст. Томашівський вперше довів, що під «Бенашками» в граматиці Благослава треба розуміти не італійську Венецію, а с. Венецію на Пряшівщині⁵.

З поглядом Томашівського цілком погодився Іван Франко, але в своїй новій статті помилково назвав українське село Венецію «словацьким містечком»⁶. На це помилкове твердження натрапляємо ще й тепер у працях про найстарішу українську пісню.

З новіших досліджень над піснею про воеводу Стефана заслуговує на увагу стаття Ф. Колесси «Віршова форма старовинної української народної пісні про Стефана-воеводу», написана в 1939 р.⁷

Після війни їй було присвячено ряд статей чехословацьких вчених, з яких передусім слід згадати статтю І. Панькевича — «Пісня про Стефана-воеводу як пам'ятка лемківського шариського говору»⁸, в якій, на підставі порівняння мови пісні з сучасними говірками околиці Венеції, переконливо доведено, що пісню було записано на Пряшівщині, куди вона перейшла з Галичини.

Про цю пісню часто писали й передруковували її і на сторінках радянських видань, але майже в усіх статтях місцем її

² Див. «Сборник Отечественный», 1856, 41-42, стор. 161—163, 165—167.

³ Див. А. Потебня, Малорусская народная песня по списку XVI в., Воронеж, 1877.

⁴ Див. І. Франко, Студії над українськими народними піснями. ЗНТШ, 1907, т. 75, стор. 29.

⁵ ЗНТШ, 1907, т. 80, стор. 129—130. З 1944 р. с. Венеція об'єднана із селом Луків, Бардіївського округу.

⁶ ЗНТШ, 1907, 110, стор. 8.

⁷ Див. «Народна творчість та етнографія», 1963, № 1, стор. 116—123.

⁸ Див. «Linguistica Slovaca», Братіслава, 1946—1948, № 4—6, стор. 354—367.

запису вважають італійську Венецію або Закарпатську Україну, а не Пряшівщину, яка є справжньою її батьківщиною.

На перші відомості про фольклор Пряшівщини натрапляємо в Росії в дорожніх нотатках царських офіцерів та солдатів, які побували в «Угорській Русі» під час протинаполеонівських війн 1809—1812 років. Так, наприклад, офіцер Вл. Броневський у своїх спогадах, опублікованих у 1825 р. на сторінках журналу «Сын отечества», із здивуванням пише про те, що по дорозі з Мішкольця до самого польського кордону він зустрів лише «русское» населення, мова якого «хотя местами и много испорчена, но мы понимаем ее так, как бы были в России».

В одному селі, недалеко від Пряшева, він бачив весняні хороводні ігри, в яких знайшов багато спільних моментів із російськими іграми та піснями⁹.

У першій половині XIX ст. з території Пряшівщини в Росію переселилась група діячів науки й культури, які займали високі посади в центральних російських установах (Орлай, Венеліп-Гуца, Балудянський, Кукольник, Лодій). Правда, для ознайомлення російської та української громадськості з життям своєї батьківщини, а особливо для допомоги її населенню, вони зробили дуже мало.

В середині XIX ст. Пряшівщину відвідало кілька російських та українських вчених, які знайшли тут ряд старих літературних пам'яток та рукописних пісенників XVIII — початку XIX ст. Один з таких пісенників зберігається в бібліотеці Московського університету. В науці він відомий під назвою «Московський пісенник». Крім духовних пісень, в ньому є і ряд світських, відомих по всій українській території («Широкое болотище вода заляла», «Прилітай, соколе, до мене раненько», «Скажи мені, соловіє, правду» тощо). «Московський пісенник», як і пісня про воеводу Стефана, походить з Бардіївщини, про що є переконливі докази вже в самому збірнику: згадується місто Бардіїв, села Творожець, Млинарівці тощо. Першу згадку про цей пісенник опублікував російський вчений О. Петров у 1893 р. в рецензії на «Христоматию церковнославянских и угро-руских литературных памятников» Є. Сабова¹⁰. З того часу він неодноразово привертая увагу вчених (Сперанського, Яворського, Тихого). Зокрема цінне дослідження присвятив йому В. Перетц, опублікувавши тексти українських світських пісень

⁹ Путешествие от Триеста до Санкт-Петербурга в 1910 году, описанное офицером 40 й колонны морских императорских войск В. Броневским, «Сын отечества», 1825. У 1828 р. цей твір вийшов окремою книжкою. Частина її передрукував Свенціцький («Научно-литературный сборник Галицко-русской Матицы», 1905, т. IV, кн. 3, стор. 72—73).

¹⁰ Див. «Журнал министерства народного просвещения», 1893, № 10, стор. 516—549. Передруковано в праці: «Материалы для истории Угорской Руси», Пб., 1906, т. IV, стор. 21—50.

з ґрунтовою характеристикою і примітками до кожної з пісень¹¹.

Подібний пісенник знайшов український вчений О. С. Петрушевич в с. Кам'юнка на Спиші. Серед світських пісень цього пісенника для фольклористики найбільше значення має історична пісня про оборону Відня від турків у 1683 р.¹²

У 1842 р. Східну Словаччину відвідав І. І. Срезневський. Результатом його подорожі по західнослов'янських землях було кілька праць. Закарпатський фольклорний матеріал містить, наприклад, стаття «Русь Угорская», опублікована в 1852 р.¹³ Цікаві подорожні враження знаходимо в його листах до матері. В одному він пише про затемнення сонця, що довелось йому спостерігати 8 липня 1842 р. саме у Пряшеві¹⁴.

В Росії значна хвиля зацікавлення «Угорською Руссю» виникла після походу царських військ та придушення угорської революції 1848—1849 років, коли російські солдати безпосередньо познайомились з життям і культурою своїх братів по національності. Зацікавлення «Угорською Руссю» зумовлювалось і політичними причинами — бажанням царського уряду приєднати це «русское» населення до Росії. Найцінніші праці про «Угорську Русь» надруковані у відомих «Записках русского географического общества по отделению этнографии». Наприклад, праці А. П. Дешка: «Народные песни, пословицы и поговорки на Угорской Руси», «Свадьба на Угорской Руси» 1867, т. I, стор. 671—706), велика збірка прислів'їв С. Вислоцького (1869, т. II, стор. 225—362) тощо. На жаль, у жодній з тих праць не наведено місця запису.

Першим дослідником, який справді по-науковому поставився до записування закарпатського фольклору, був західноукраїнський вчений Я. Головацький. За зразком інших народів, які вже на початок XIX ст. мали солідні фольклорні збірники, Я. Головацький вирішив якнайповніше представити фольклор найзахідніших українських земель.

Уже на початку 50-х років він звернувся до численних збирачів західноукраїнського фольклору з проханням надсилати йому матеріали. У 1863 р. почав виходити великий збірник за редакцією Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», останній том якого побачив світ у 1878 г.¹⁵

¹¹ Див. В. Перетц, Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII века, М.—Л., 1962.

¹² Див. «Литературный сборник Галицко-русской Матицы», 1886, стор. 190—198.

¹³ Див. «Записки русского географического общества по отделу этнографии», 1852, кн. IV, отдел II.

¹⁴ Див. «Путевые письма И. И. Срезневского из славянских земель (1841—1842)», — «Живая старина», 1893, вып. IV, стор. 468.

¹⁵ Див. Я. Головацкий, Народные песни Галицкой и Угорской Руси, т. I—III, Москва, 1863—1878.

Збірник Головацького містить і багатий матеріал з Пряшівщини, а саме: записи О. Духновича, Ол. Павловича, А. Кралицького, В. Сухого, І. Яцкевича, І. Вороб'я, Й. Петрашовича, Михайла Бескида.

З-поміж цих кореспондентів виділяються зокрема записи Ол. Павловича (т. II, стор. 697—717). Ол. Павлович (1819—1900) належить до найкращих закарпатських письменників XIX ст. Все своє життя він прожив серед народу Маковиці (область на північний схід від Бардієва) і глибоко реалістично зобразив його нужденне життя в своїх віршах, значна частина яких згодом стала народними піснями і як такі вони записувались уже в XIX ст.

У збірнику Я. Головацького Павлович опублікував 20 пісень, переважно баладного характеру. На увагу заслуговує, зокрема, історична балада «Коли муровали білу Маковицю» — про страшні знущання над кріпаками під час спорудження Маковицького замка. У коментарі до цієї балади Я. Головацький пише: «Вероятно, эта песня ведет свое начало с тех времен, когда мадьяры заняли страну и, насмехаясь над покоренным народом, принуждали строить крепости, не имея снисхождения даже к слабосильной вдове» (т. I, стор. 280).

Дуже цікавими є й інші балади добірки Павловича: про перетворення парубка в явір, про матір-покритку, про брата-розбійника тощо.

Ол. Духнович опублікував у збірнику Головацького 10 пісень, записаних у тому ж районі, що й пісні О. Павловича. Деякі з його записів («Ішов козак за Дунай», «Під Каменцем, під Подольським») відомі і в центральній Україні, що свідчить про їх давнє походження.

Значно більше фольклорних матеріалів Пряшівщини містить третій том збірника Я. Головацького. Вони не становлять окремого розділу, як записи Павловича та Духновича, а розкидані поміж галицькими й закарпатськими піснями, часто без зазначення села й прізвища записувача. Тому орієнтуватися в цьому матеріалі дуже важко.

Найбільше записів опублікував у цьому збірнику А. Кралицький — учитель в с. Чабики на Лабірщині. Уже в 60-і роки минулого століття Кралицький надсилав фольклорні твори М. Драгоманову, друкував на сторінках «Сборника Галицко-русской Матицы», журналів «Слово», «Галичанин», часто використовував їх у своїй літературній творчості.

Із записів Кралицького Головацький опублікував близько 30 пісень різних жанрів: балади, рекрутські і військові пісні, ліричні, жартівливі тощо (т. III, кн. I, стор. 254—255, 412—489, кн. II, стор. 109—120). Тут же опубліковано і його цікавий опис народного весілля Лабірщини (т. III, кн. II, стор. 412—433). Опис зроблено російською мовою, але репліки старостів

і сватів подано лабірською говіркою. До опису додано 16 весільних пісень.

У додатку до збірника Головацького наведені й прізвища п'ятьох інших кореспондентів, але ідентифікувати записи цих збирачів інколи буває важко, бо не завжди в них позначено місце запису та прізвище записувача. Так, наприклад, серед численних кореспондентів Я. Головацького є прізвище дяка із с. Суків Івана Вороб'я, але в усьому збірнику не знайдемо жодного тексту з посиланням на цього збирача. На щастя, в деяких піснях с. Суків згадується прямо в тексті:

Помали не ведьте брез суковське польо,
Нягай ся попатря чорне очка мойо
(т. VI, кн. I, стор. 117).

або:

Ей, лем ты ня, мой коничку добре нес
Дам ци пребиц подковечки еще днес.
Дам ци пребиц подковечки с клинками.
Будзеш ходзиц по Сукове кований
(т. III, кн. I, стор. 128).

Назва с. Суків у цих текстах є не лише незаперечним доказом того, що ці пісні записані І. Вороб'єм, а дає також нам право вважати суківськими й інші пісні, подібні до вищенаведених і щодо мови й щодо змісту.

В тому ж томі знаходимо й кілька пісень із сіл: Ладомирова, «Бодружан», «Липовска» та «Порубчан» у Східній Словаччині. Село Ладомирова знаходиться в Гуменському окрузі, але сіл «Липовска», «Бодружан» та «Порубчан» на всій території Східної Словаччини нема. Під цими назвами треба розуміти села: Липова, Бордужаль та Парубка — нинішнього Бардіївського округу. Помилкове написання можна пояснити тим, що назви цих сіл Головацький утворив з прикметників «липовська» (пісня), «бодружанська» та «порубчанська» (подібно до того, як від прикметника «краснобрідський» утворено назву «Краснобрід», замість правильного «Красний Брід»).

Ці пісні могли бути записані П. Петрашевичем та М. Бескидом із Пряшева, імена яких наведені серед кореспондентів Головацького (т. III, додаток, стор. 3).

На початку 70-х років XIX ст. Східну Словаччину відвідав російський посол у Відні Григорій Де-Воллан. Результатом його експедиції був великий збірник «Угрорусские народные песни», що містить 525 пісень Пряшівщини і Закарпатської України. З них 300 записані самим упорядником.

У 1875 р. збірник було вже здано до друку в «Славянском благотворительном обществе». Через три роки рукопис перейшов до «Московского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии», але й там через рік його друку-

вання було відхилене «из-за неимения средств»¹⁶. У 1879 р. Гільтебрандт радив Де-Воллану звернутись до «Московского общества любителей истории и древностей российских», але, здається, і там він не добився згоди на публікацію, незважаючи на прихильну рецензію Я. Головацького.

Лише в 1885 р. збірник Де-Воллана було видано окремою книгою¹⁷.

Велику роль у підготовці збірника до друку відіграв професор Ф. М. Істомін, котрий написав до нього передмову, численні примітки і уклав словничок діалектних слів.

На відміну від інших дослідників, Де-Воллан особисто відвідав територію Східної Словаччини і Закарпаття. У вступі до своєї книжки він пише: «В северовосточной части Угрии, на южных отлогостях Карпатских гор, в окрестностях Бардеева и Ужгорода, живет родственный нам народ — угрорусы. Не по одним книгам ознакомился я с этим народом, а лично посетил Угорскую Русь и на месте изучал страну, называемую этим именем... Угорская Русь редко посещается туристами, и поэтому я считал для себя за особенное счастье, что мог проникнуть в эту страну и видеть воочию наше русское племя, живущее под мадьярским владычеством» (стор. 1, 2).

Г. Де-Воллан відкриває збірник ґрунтовною статтею «Очерки быта угорских русских», в якій, крім власних спостережень, використовує майже всю тодішню літературу про західноукраїнські землі. Згідно з встановленою тоді традицією, він поділяє населення «Угорської Русі» на 4 групи: верховинці, долиняни, крайняни і спишаки. Окремо подає характеристику мови, культури, способу життя, громадського і сімейного побуту кожної групи, опис календарних і родинно-побутових обрядів тощо. Правда, у висновках Де-Воллана є багато суб'єктивного. Часто принагідні речі, з якими він зустрічався в одній місцевості, він вважає типовими для всієї області. Так, наприклад, він заперечує приналежність населення Пряшівщини до українського народу, вважаючи його складовою частиною російського народу. До російської мови він намагається «наближувати» і свої записи, хоч вони зроблені з великою любов'ю і повагою до народної творчості. Де-Воллан підкреслює велику музичальність закарпатського населення і шкодує, що серед його інтелігенції так мало людей з музичною освітою, здатних записати мелодії народних пісень. Він пише: «Действительно, музыкальность напевов угроруса поразительна... Наши компо-

¹⁶ Гильтебрандт. Рукописный сборник народных песен Угорской Руси. — «Старая и новая Россия», рік видання XV, жовтень 1879, стор. 363—364.

¹⁷ Див. Угорские народные песни, собранные Г. Де-Волланом. — «Записки по отделу этнографии», т. XIII, вып. I, Пб., 1885.

зиторы могли бы собрать богатую жатву славянских мелодий, если бы заглянули в закарпатский край, обитаемый русскими и словаками» (стор. 118).

Поділивши пісні на три групи, Де-Воллан майже до кожної з них додає свій коментар, який значною мірою збагачує його вступний нарис. Таким чином, збірник здобув своєрідну композицію і читається, як літературний твір. На жаль, в ньому повністю відсутня паспортизація.

Другу частину збірника Де-Воллана становлять записи Бачинського із Закарпаття, Андрія Гладоника та Левицького — з Пряшівщини. Після записів двох останніх ідуть розділи коломийок. Вони подані так, ніби становлять складову частину записів Гладоника і Левицького, але вже поверхове знайомство з ними показує, що це записи із Закарпатської України, а не з Пряшівщини.

У 1890 р. в Ужгороді видано збірник народних пісень Закарпаття під поетичною назвою «Русский соловей»¹⁸. Це був перший самостійний збірник народної творчості Закарпаття і Пряшівщини. Прихильну оцінку дістав він і на Україні, зокрема в рецензії В. Перетца¹⁹ та інших дослідників.

До 80-х років минулого століття записувались лише народні пісні. Проза лишалася ще поза увагою дослідників У 1886 р. кілька прозових казок і легенд надіслав А. Кралицький М. Драгоманову для його збірки «Малорусские народные предания и рассказы». Але записи Кралицького надійшли запізно, коли збірка була вже надрукована. Драгоманов надіслав ці матеріали Ів. Франкові, який опублікував їх на сторінках журналу «Жите і слово»²⁰.

Справжнім піонером збирання і дослідження народної прози українців Пряшівщини був В. Гнатюк.

Ще будучи студентом Львівського університету, він поставив собі на меті: особисто відвідати всі західноукраїнські землі й дослідити їх мову і народну творчість. З надзвичайним ентузіазмом і енергією приступив він до здійснення цієї благородної мети.

Вперше В. Гнатюк відвідав територію Пряшівщини в 1896 р. Протягом кількох тижнів він дослідив народну прозу шістьох сіл колишнього Снинського повіту.

У 1897 р. він відвідав українські поселення в Бачці і ґрунтовно дослідив мову і культуру тамошніх українських переселенців із Східної Словаччини, які понад 200 років жили в чужому середовищі.

¹⁸ Див. «Русский соловей». Народная лира или собрание народных песен на разных угорских наречиях. Составил М. А. Врабель. Ужгород, 1890.

¹⁹ Див. Перетц, «Русский соловей» М. Врабеля. — «Киевская старина», 1892.

²⁰ «Жите і слово», т. I, 1894.

Під час наступної своєї експедиції в 1899 р. він знов побував на Пряшівщині, відвідавши найзахідніші райони, а в 1903 р. поїхав до українських переселенців у Банаті.

Результатом подорожей В. Гнатюка на «Угорську Русь» було велике шеститомне видання — «Етнографічні матеріали з Угорської Русі»²¹.

Коли взяти до уваги, що всі ці експедиції В. Гнатюк здійснив на власні кошти, що за кожним його кроком стежила угорська поліція, яка завдавала йому чимало прикростей, то не можна не дивуватись його енергії і працьовитості, завдяки якій пощастило йому протягом короткого часу зібрати такий багатющий матеріал — 837 фольклорних творів.

Матеріали, зібрані В. Гнатюком, відзначаються великою точністю запису. Він зберігав усі фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості народних говірок, не «виправляв» народну творчість, як це робили інші збирачі. Біля кожного тексту наводив ім'я розповідача, інколи з автобіографічною довідкою, місце запису, кілька паралелей тощо.

Лише від одного казкаря Михайла Пустая із Збоя, Гуменського округу, В. Гнатюк записав 14 легенд, 26 казок, три анекдоти, один переказ — разом понад 150 друкованих сторінок. Сам В. Гнатюк вважав М. Пустая найлішим казкарем з усіх, з ким йому доводилось зустрітись у Закарпатті. Записував від нього Гнатюк цілих шість днів, а коли змушений був виїхати із Збоя, то казкаря зауважив, що міг би ще протягом кількох днів розповідати. В. Гнатюк дуже шкодував, що не зміг скористатися його пропозицією.

Серед інших казкарів Пряшівщини на увагу заслуговують: Репей із Ублі, П. Бобульський із Орябини, П. Віра із Літманови, Я. Гуляші із Якуб'ян, але жоден з них не може бути рівним Пустаєві ні кількістю матеріалів, ні художньою якістю зібраних від них казок.

Ще пліднішими були експедиції В. Гнатюка до бачванських та банатських українців-переселенців (тепер Югославії та Румунії). Своїми дослідженнями В. Гнатюк буквально відкрив ці землі науковому світові. Він звертав увагу не лише на традиційні фольклорні жанри. Крім казок, легенд, анекдотів, він записував народні оповідання про соціальне становище зубожілих селян, перекази про визначні події, спогади, пісенні новотвори. Часто використовував фольклорні матеріали в своїх наукових працях, таких як «Русини Пряшівської єпархії і їх говори», «Легенда про три жіночі вдачі», «Словаки чи русини?», «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності» тощо.

²¹ Див.: «Етнографічний збірник», т. III, IV, IX, XXV, XXIX, XXX.

«Етнографічні матеріали з Угорської Русі» здобули дуже високу оцінку в науковому світі. Схвальні рецензії про них з'явилися в багатьох країнах. Чехословацьке етнографічне товариство після їх виходу обрало В. Гнатюка своїм членом. Зате в колах духовенства і реакційної інтелігенції, зокрема закарпатської, вони викликали бурю незадоволення. З цього погляду характерна реакція на перший том «Етнографічних матеріалів» церковної газети «Душпастир». Обурений рецензент радить кожному, хто купив цю книжку, замкнути її в окрему шафу і ключ старанно заховати від дітей. Сам він хвалиться, що після першого прочитання кинув її у піч, щоб не читати таку «погань»²².

Зовсім інакше прийняв книжку простий народ Закарпаття. В архіві Львівської державної бібліотеки зберігається лист селянина із Пряшівщини М. Сополіги, в якому той від імені своїх сусідів дякує Гнатюкові за надіслану книжку і просить вислати йому дальші примірники.

Подібний випадок наводить в одному із своїх листів до В. Гнатюка Іван Панькевич. Він пише, що в с. Берестів на Лабірщині зустрів селянина, який як дорогий подарунок привіз із собою з Америки книжку В. Гнатюка «Русини Пряшівської єпархії і їх говори»²³.

Це переконливо свідчить, що праці В. Гнатюка знаходили вдача читачів не лише в науковому світі, а й серед простих людей.

Під час своїх експедицій В. Гнатюк провадив велику культурно-освітню роботу: знайомив сільське населення з творами Шевченка, Франка, Руданського, Федьковича. «Говорив до них не інакше, як літературною українською мовою, а проте вони мене дуже добре розуміли... По повероті зі Львова вислав я не раз туди українські книжки»²⁴.

В. Гнатюк був особисто знайомий з багатьма закарпатськими діячами і до останніх днів життя не переставав цікавитися життям Закарпаття. Так, наприклад, в особистому архіві доньки Івана Панькевича — Марти Долницької (Оломоуць) знаходиться 84 листи В. Гнатюка до її батька. Відповіді на ці листи зберігаються у Львівській науковій бібліотеці. Збереглось листування між В. Гнатюком і Й. Полівкою, А. Черним, Й. Гораком, Ф. Главачеком, Шкультеті та іншими чеськими і словацькими вченими.

²² «Душпастир» (Орган Товариства святого апостола Павла), Львів, 1898, № 3-4, стор. 93—94.

²³ Див.: М. Т. Яценко, Володимир Гнатюк, Вид-во «Наукова думка», К., 1964, стор. 117.

²⁴ В. Гнатюк, В справах літературної мови підкарпатських русинів. — «Науковий збірник Музею української культури в Свиднику», Пряшів, 1967, № 3, стор. 24.

Після довгої мовчанки в Пряшеві було опубліковано кілька статей про В. Гнатюка. Зокрема заслугове на увагу стаття О. Зілинського «В. Гнатюк і збойський казкар» («Дукля», 1962, №... стор. 63—71). Кілька статей про В. Гнатюка опублікував і автор цієї статті²⁵. Нещодавно з'явилась у Києві монографія М. Яценка про В. Гнатюка.

Чеська фольклористка Єва Врabcова провела велику роботу по дослідженню фольклору с. Збой (по слідах традицій М. Пустая). Результати її досліджень поки що не опубліковані.

Найвизначнішим внеском у справу дослідження закарпатської спадщини В. Гнатюка є «Науковий збірник Музею української культури у Свиднику», присвячений пам'яті В. Гнатюка. (Пряшів, 1967 р., № 3, 460 стор., упорядник М. Мушинка). Він містить невідому досі статтю В. Гнатюка «В справах літературної мови підкарпатських русинів», повну бібліографію його праць про «Угорську Русь», 78 його листів до І. Панькевича, кілька десятків фотографій, 6 праць про різні аспекти діяльності В. Гнатюка та ряд статей, спрямованих на дослідження українського етносу Східної Словащини, головним чином фольклору, етнографії, літератури, мови, історії та образотворчого мистецтва.

Майже одночасно з В. Гнатюком записував український фольклор Пряшівщини інший західноукраїнський вчений — мовознавець Іван Верхратський.

Іван Верхратський відвідав Пряшівщину двічі — в 1897 р. і в 1899 р. Метою було — дослідження мови, тому він під час експедиції намагався охопити якнайбільше сіл, і це йому вдалося. Протягом двох місяців він відвідав 35 сіл в Гуменському, Бардіївському, Пряшівському та Покрадському округах. У кожному з цих сіл він записав по кілька зразків мови майже виключно фольклорного характеру.

Відразу ж по закінченні експедиції, в 1899 р., у Львівській газеті «Діло» він опублікував статтю «Гоя дялдя і собітки на Угорській Русі», подавши короткий опис весняних календарних

²⁵ М. Мушинка, Казки, записані В. Гнатюком. — «Дружю вперед», 1963, № 9, стор. 26; Слово в дискусію 40-річної давності. — «Школа і життя» 1964/65, № 11—12, стор. 10—11; Володимир Гнатюк і Східна Словачина — «Народний календар», 1966, стор. 40—42; Листування Г. Костельника з В. Гнатюком. — Журн. «Шветлосц» (Югославія), 1967, № 3, стор. 161—177; Володимир Гнатюк — перший дослідник життя і народної культури русинів-українців Югославії. — «Народни приповеди бачванських русинок», «Руський Керестур» (Югославія), 1967, стор. 7—69; Володимир Гнатюк — визначний дослідник фольклору Пряшівщини. — «Науковий збірник Музею української культури у Свиднику», Пряшів, 1967, № 3, стор. 51—79; Кореспонденція Володимира Гнатюка з Іваном Панькевичем. — «Науковий збірник Музею української культури в Свиднику», 1967, № 3, стор. 127—214; Бібліографія праць В. Гнатюка про «Угорську Русь». — «Науковий збірник Музею української культури в Свиднику», 1967, № 3, стор. 215—220 та ін.

звичаїв разом з весняними піснями та хороводними іграми з околиці Маковиці.

Але основну частину записів І. Верхратського було надруковано в додатку до монографії «Знадоба до пізнання угорських говорів». Це багатющий матеріал, який охоплює майже всі жанри: 65 казок, легенд та анекдотів, 257 пісень, 217 загадок, прислів'я, спогади, народні оповідання, перекази, описи обрядів тощо. Свої записи Верхратський зробив з діалектологічною точністю. Та, на жаль, ніде не наводить він імен розповідачів та співаків, а це значною мірою знижує наукову цінність зібраних ним матеріалів. Переважають короткі твори. Майже дві третини пісенного фольклору — це зовсім нові тексти, невідомі з попередніх публікацій. На увагу заслуговують зокрема пісні про еміграцію в Америку, важливі для фольклористики вже тому, що дають змогу простежити процес виникнення і шліфування фольклорних творів взагалі (еміграція в Америку розпочалась у 80-х роках минулого століття). Цікавими є й пісні про панщину та її скасування, пісні літературного походження, велика збірка загадок тощо.

В 1911 р. територію Пряшівщини відвідав український фольклорист-музикознавець Філарет Колеса. Він був першим фольклористом, який зацікавився мелодіями народних пісень Пряшівщини. У двох селах — Цигелка і Творожець — він записав 55 пісень з мелодіями, головним чином ліричних. Ці пісні увійшли в його збірник «Народні пісні з Південного Підкарпаття».²⁶ Сам Ф. Колеса вважав ці записи лише початком зацікавлення народною музикою Пряшівщини. Вони вразили його багатством мелодій, впливами сусідніх народів, своєрідним карпатським колоритом, що бере свій початок в далекому минулому. Перша світова війна поклала край його роботі в цьому напрямку. Він так і не потрапив більше на територію Пряшівщини, хоч ніколи не переставав цікавитись її проблемами. Після війни, дякуючи І. Панькевичу, він повторив свою експедицію на Закарпаття, але до Пряшівщини вже не добрався. Правда, в другій своїй збірці — «Народні пісні підкарпатських русинів» — він опублікував 12 пісень із с. Радвань на Лабірщині, що їх записав М. Рошчаківський²⁷.

Хоч записів Колесси й небагато, але вони дуже цінні, бо стали фундаментом для ґрунтовного дослідження музичного фольклору Пряшівщини, яке почалось після визволення Чехословаччини Радянською Армією.

Після визволення Чехословаччини, точніше — в останньому десятиріччі, почався бурхливий розвиток фольклористики Пряшівщини. Якщо за всю історію на її території не було ви-

²⁶ Див. Науковий збірник товариства «Просвіта», Ужгород, 1923.

²⁷ Там же, 1938.

дано жодного фольклорного збірника²⁸, то протягом останніх десяти років таких збірників вийшло понад десяток. Відрадіє і той факт, що майже всі ці збірники складаються з матеріалів, зібраних місцевими збирачами.

Початок зацікавлення фольклором Пряшівщини зазнав значного впливу радянської фольклористики. Радянські пісні, занесені сюди партизанами та солдатами, були в українських селах Східної Словаччини дуже популярними. Народ прийняв їх як свої, оскільки вони висловлювали і його почуття та сподівання: ненависть до фашистів, любов до батьківщини, мрії про щасливе сімейне життя тощо. Головною причиною популярності радянських пісень була їх мова, зрозуміла широким колам простого населення. Однаковою любов'ю користувалися як українські, так і російські пісні; це знайшло своє відображення і в збірнику «Пісні для жіночого-дитячого хору», виданому 1952 р. Ю. Костюком та А. Бубаком. Крім найбільш популярних російських та українських пісень збірнику містить також кілька хороших обробок народних пісень Пряшівщини. 1953 р. у Пряшеві вийшли «Колхозные частушки» (упорядник Єва Врабцова).

На початку 50-х років починається нова хвиля національного відродження українців Східної Словаччини: засновано українські школи, газети, журнали, культосвітню організацію тощо. Найбільш дієвим засобом національного виховання була українська пісня.

У 1956 р. в Пряшеві видано гарно оформлену книжку «Українські народні пісні» (упорядник Ю. Млинарич). Вона містить понад 100 українських народних пісень з мелодіями, передрукованих, в основному, з радянських збірників. Крім того, тут опубліковано 21 місцеву народну пісню. Недоліком книги було те, що мелодії в ній подано лише односторонньо.

Щоб усунути цей недолік, Юрій Цимбора у 1957 р. видав «Народні пісні для мішаного і жіночого хорів». У цьому збірнику, поряд з народними піснями в обробці М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, Г. Верьовки, М. Колесси, О. Кошиця та інших, подано кілька обробок народних пісень Пряшівщини Ю. Костюка та Ю. Цимбори. І цей збірнику був розрахований передусім на гуртки народної художньої самодіяльності, і, як

²⁸ Ми не хочемо тим сказати, що фольклор Пряшівщини в минулому не досліджувався. У нашій статті показано, яку велику роботу по збиранню українського фольклору Східної Словаччини провели українські й російські дослідники. Фольклором Пряшівщини цікавились також словацькі, чеські, польські та інші дослідники. Але всі ці матеріали виходили за межами Пряшівщини, і в основному широким колам не були відомі (Див. М. Мушипка, До історії збирання українського фольклору Східної Словаччини. — «Науковий збірник Музею української культури в Свиднику», т. 1, Пряшів, 1965, стор. 181—213).

такий, відіграв важливу роль в популяризації кращих творів української народної музики.

З 1959 р. для потреб самодіяльних колективів Центральний комітет Культурної спілки українських трудящих почав видавати щоквартально «Репертуарний збірник», у якому, поряд з класичними обробками українських, російських і чехословацьких композиторів, друкуються обробки місцевих народних пісень. Збірник періодично виходить і досі й безкоштовно висилається всім українським самодіяльним колективам у Чехословаччині, а також школам, дитячим садкам, культосвітнім організаціям тощо. (Вже вийшло 53 номери).

У 1956 р. письменник Федір Лазорик видав великий збірник народних пісень Пряшівщини «Співаночки мої». У порівнянні з збірником Млинарча, це був крок назад, бо в ньому надруковані лише тексти пісень без мелодій, без паспортизації, вступної статті, з принагідною класифікацією. Зате своїм розміром (понад 500 пісень) він перевершує всі тогочасні пряшівські фольклорні видання і для фольклористики має важливе значення. На увагу заслуговують, зокрема, соціально-побутові пісні: про панщину, рекрутчину, заробітчанську еміграцію тощо.

Друкування лише текстів народних пісень, без їх мелодій, було зумовлене не неповагою до мелодій, а відсутністю збирачів, які б досконало володіли музичною грамотою і могли покласти народні пісні на ноти. А якщо такі збирачі були (переважно сільські вчителі), то вони записували народні пісні більш-менш для себе, для потреб співацького гуртка, уроків співу тощо. Першим, хто спробував згуртувати цих збирачів-любителів, був Юрій Костюк. Приступаючи до цієї праці, Юрій Костюк мав уже солідну музичну підготовку в Празькій Академії музичних мистецтв, досвід керівництва десятками хорів на Закарпатті і Пряшівщині, а також керівництва професійним українським ансамблем пісні і танцю, видав окрему фольклорну збірку (у співавторстві із Задором та Милославським). Зібравши записи від десятка збирачів, він упорядковував їх за тематичним принципом і в 1958 р. видав окремою книжкою під назвою «Українські народні пісні Пряшівського краю». Значення збірника полягає ще й у тому, що в ньому вперше усунено анонімність фольклорних записів. Кожна із 250 пісень має паспортизацію, що включає зазначення віку співака, місце і час запису. Наприкінці подано кілька покажчиків, що значною мірою полегшує орієнтацію в багатому матеріалі.

Другий том цього збірника з технічних причин вийшов лише в 1964 р. під назвою «Українські народні пісні Східної Словаччини» (т. II) (назву змінено у зв'язку з територіальною реорганізацією). Упорядником другого тома був Юрій Цимбора.

В ньому вміщено понад 500 пісень з мелодіями, більшість яких записав сам упорядник.

У 1963 р. Музей української культури в Свиднику разом з Центральним комітетом Культурної спілки українських трудящих видали спеціальний репертуарний збірник, повністю присвячений місцевому фольклору²⁹. Подібний фольклорний збірник видано і 1965 р.³⁰

Деякі з цих збірок знайшли схвальний відгук у радянській пресі. Зокрема журнал «Народна творчість та етнографія» присвятив їм кілька рецензій³¹.

Досі ми говорили тільки про збирання і публікацію пісенного фольклору українців Східної Словаччини. Як же записувалась їх прозова народна творчість у післявоєнний період?

У 1947 р. Українська народна рада Пряшівщини організувала комплексну експедицію по вивченню етнографії, фольклору, історії та мови українського етносу в Чехословаччині. Протягом трьох тижнів експедиція працювала під керівництвом доц. Ю. Геровського і збрала великий матеріал, з якого були опубліковані лише народні пісні (у збірнику Ю. Костюка).

На початку 50-х років подібну експедицію організував Центральний комітет КСУТу.

У 1954—1958 роках на території Пряшівщини проведено шість фольклорних експедицій під керівництвом Єви Врабцової. Участь брали студенти Празького інституту російської мови та літератури і студенти Пряшівського педінституту. Всі шість експедицій зосередили свою увагу передусім на збиранні прозового фольклору. Зібрані матеріали зберігаються на кафедрі етнографії і фольклористики Празького університету.

За час від 1957 по 1964 р. великий фольклорний матеріал зібрав доцент Братіславського університету В. П. Латта. Він особисто дослідив мову близько 300 українських сіл. У кожному селі записав численні зразки народної говірки, передусім фольклорні твори. Передчасна смерть (у 1965 р.) не дала йому змоги навіть упорядкувати цей багатющий матеріал, що зберігається тепер на кафедрі російської мови філософського факультету Братіславського університету.

Кілька експедицій на територію Пряшівщини організовано Чехословацькою академією наук (під керівництвом І. Паньке-

²⁹ Див. З українського фольклору Східної Словаччини. Зібрали А. Кучер та А. Дулеба. — «Репертуарний збірник», 1965, № 2.

³⁰ Див. О. Правдюк, Українська пісня в Словаччині. — «Народна творчість та етнографія», 1959, № 1, стор. 138; Л. Яценко, Українські народні пісні Пряшівщини. — «Народна творчість та етнографія», 1959, № 4, стор. 153—154. В. Скрипка, Ластівка з Пряшівщини. — «Народна творчість та етнографія», 1961, № 3, стор. 140.

³¹ Див. С. Грица, П. Павлій, Новий збірник українського фольклору в Чехословаччині. — «Народна творчість та етнографія», 1965, № 4, стор. 93.

вича. О. Летку, А. Куримського), етнографічним інститутом Словацької академії наук (С. Гашпарикова і С. Бурласова), Пряшівським філософським факультетом (М. Гиряк, М. Мушпинка), Музеєм української культури в Свиднику (Ю. Костюк, Ян Олейник, М. Гиряк).

В результаті цих експедицій зібрано великий матеріал: головним чином казки, легенди, анекдоти, перекази, записи обрядів тощо. Крім того, збиранням оповідальної народної творчості займалися численні індивідуальні збирачі, зокрема сільські вчителі.

Заслужують на увагу, зокрема, записи Михайла Шмайди, який зібрав цікавий матеріал головним чином з народної обрядовості, демонології та народної медицини.

На жаль, усі ці матеріали знаходяться в сховищах різних інституцій і досі не тільки не опубліковані, а навіть не описані.

У 1965 р. Пряшівський відділ української літератури при Словацькому педагогічному видавництві видав перший том шеститомного видання «Українські народні казки Східної Словаччини», який містить фольклорні записи В. Гнатюка з кінця минулого століття (упорядник М. Гиряк). У 1966 р. видано другий том цієї серії. Він містить 77 казок, записаних М. Гиряком у 1962—1965 роках. Казки опубліковано зі збереженням усіх мовних особливостей даної говірки, до кожного тексту подано паспортизацію, посилання на міжнародний каталог Арне-Томсона, наведена детальна характеристика казкарів та середовища, в якому на даному етапі побутують народні казки. В друку знаходиться і третій том казок, який вийде в 1968 р.

У 1967 р. в тому ж видавництві вийшла антологія українського фольклору Східної Словаччини під назвою «З глибини віків». Вона охоплює понад 300 пісень усіх жанрів, 13 замовлянь, детальний опис весілля, 370 прислів'їв, 150 загадок, 40 казок, легенд, переказів та анекдотів. До кожного жанру додано вступну статтю, в якій розкрито історію дослідження даного жанру в загальноукраїнському фольклорі, спільні риси з фольклором сусідніх народів тощо. Антологія здобула прихильну оцінку не лише на сторінках чеської та словацької наукової преси, а й на сторінках наукових та літературних журналів Канади, Франції, Югославії та інших країн.

Із так званих «малих фольклорних жанрів» Пряшівщини поки що найповніше зібрані прислів'я і приказки. У 1955 р. видавництво КСУТ випустило великий збірник прислів'їв, приказок, замовлянь і дитячих примовок Закарпатської України та Східної Словаччини під назвою «З уст народу» (упорядник Євген Недзельський). У ньому використано майже весь доступний матеріал, записаний від 1809 по 1944 рік: 3165 прислів'їв, 69 слів-проклять, 14 замовлянь, 263 загадки та 75 примовок, головним чином дитячих. Збірник має всі атрибути науковості:

кожний текст подано в первісній і в сучасній літературній транскрипції, точно зазначені джерела, подана змістовна вступна стаття тощо. Правда, збірник «З уст народу» охоплює в першу чергу матеріал із Закарпатської України. Матеріали із Східної Словаччини становлять незначний процент.

Самостійний збірник прислів'їв і приказок Пряшівщини вийшов лише в 1964 р. Це збірник «Народ скаже — як зав'яже» (збрали Ю. Цигра та І. Легдан, статтю про прислів'я та приказки написав М. Мушинка). Незважаючи на значні недоліки (некритичний підбір, недосконала класифікація, відсутність паспортизації), для фольклористики збірка має значення хоча б тим, що в ній зібрано понад 4000 народних афоризмів.

Український фольклор Східної Словаччини часто друкується і на сторінках місцевої преси, головним чином у газеті «Нове життя» та в журналах «Дружно вперед» і «Дукля». Газетою «Нове життя» видано вже кілька тематичних фольклорних додатків (кожний на 16 сторінок). В такій формі вийшли балади, обжинкові пісні, собіткові пісні, дитячі примовки (всі М. Шмайди), казки (М. Гиряка), заробітчанські пісні (М. Мушинки), пісні літературного походження (А. Дулеби) тощо.

Редакція журналу «Дружно вперед» у 1963 опублікувала цикл статей про історію збирання українського фольклору Пряшівщини «Народні перлини». У кожному з 12 номерів розповідається про одного із збирачів або про окремий збірник і наводиться кілька фольклорних зразків.

У 1964 р. подібний цикл статей підготував Михайло Гиряк на тему «Багатство, збережене віками». В цьому циклі періодично друкувались портрети сучасних казкарів Пряшівщини з короткими зразками їх репертуару.

Велику роль в популяризації українського фольклору Пряшівщини відіграє Пряшівська українська студія Чехословацького радіомовлення, яка на своїх хвилях майже щодня передає народну музику, а щонеділі — казку. У 1963—1964 рр. на хвилях пряшівського радіо було передано цикл лекцій-монтажів про українську народну творчість Східної Словаччини — «З уст народу». (Підготували М. Гиряк, М. Мушинка). У 12 частинах цього циклу слухачі мали можливість ознайомитися з усіма жанрами свого фольклору і почути автентичні зразки, записані в різних селах Пряшівщини. Подібний цикл фольклорних передач здійснено і в 1967 р.

Заслужують на увагу також традиційні свята пісні і танцю українців ЧССР, які щороку відбуваються в Свиднику. В них беруть участь до 30 000 глядачів, близько 1500 виступаючих.

Поки що наукове дослідження народної творчості Пряшівщини значно відстає від збирання фольклору та його популяризації. Причиною такого стану була нестача кваліфікованих

кадрів. Останнім часом і це питання налагоджується. При Пряшівському філософському факультеті засновано кабінет україністики, в якому працюють і фольклористи (кандидати історичних наук М. Гиряк та М. Мушинка). Кабінет займається систематичним збиранням і науковим дослідженням фольклору Пряшівщини.

Відділ етнографії і фольклору створено також при Музеї української культури в Свиднику. В наукових збірниках цього музею надруковано 12 наукових статей з фольклору та етнографії Пряшівщини.

Навіть короткий огляд зацікавлення українських і російських дослідників фольклором Пряшівщини та знайомство з сучасним станом збирання й дослідження фольклору цієї найзахіднішої галузки великого українського народу свідчить про те, що на цій ділянці зроблено чимало.

З радістю можна констатувати, що останнім часом український фольклор Пряшівщини все частіше з'являється і в загально-українських виданнях. Згадаємо хоча б збірники «Над колискою» (упорядник В. Г. Бойко, Київ, 1963), «Українські народні пісні» (упорядник Г. К. Сидоренко, Київ, 1964), багатотомну серію «Українська народна творчість» та цілий ряд інших. Представлений він і в ряді видань — «Закарпатські народні балади» (упорядник В. Лінтур, Львів, 1967), «Закарпатские народные песни» (упорядник В. Гошовський, Москва, 1968) тощо.

Як бачимо, українському фольклору Пряшівського краю українські, російські та чехословацькі вчені присвятили чимало досліджень і видань. Все ж і досі багатство народної поезії, що є в пам'яті трудящих і в живому побутуванні, ще не вичерпані. Невідкладним завданням фольклористів та музикознавців Пряшівщини повинно стати зібрання і наукове видання всіх цих надбань у всьому їх жанровому й тематичному різнобарві.